

ZAŠTIĆENA PRIRODNA DOBRA HOMOLJSKE KOTLINE

PROTECTED OBJECTS OF NATURE IN HOMOLJKSA KOTLINA (VALLEY)

Danijela Avramović¹, Novica Randelović², Dušanka Mitić-Stojanović³, Živorad Jeremić⁴

¹Fakultet zaštite na radu, Niš; ²PMF- Odsek za biologiju sa ekologijom, Niš;

³ Sanitarni inspektor u Žagubici; ⁴Pere Radovanovića 25/5, Zaječar

IZVOD:

U ovom radu su predstavljani biogeografski objekti Homoljske kotline, koji su zbog svoje lepote i osobenosti proglašeni zaštićenim prirodnim dobrima. U Homoljskoj kotlini zastupljeni su objekti sledećih kategorija zaštite: hidrološki, geomorfološki i botanički spomenici prirode i rezervat prirode.

Ključne reči: Zaštićena prirodna dobra, Homoljska kotlina

ABSTRACT:

In this paper are presented biogeographical objects (resources) of Homoljska kotlina (The Homoljska Valley), that are, because of their beauty and singularity declared protected natural resources. In Homoljska kotlina (The Homoljska Valley) there are resources under following categories of protection: hydrological, geomorphological and botanical monuments of nature and a reservation of nature.

Key words: protected nature reserves, Homoljska kotlina (valley)

1. UVOD

Severoistočna Srbija je deo Istočne Srbije koji je ograničen na severu Dunavom, na istoku granicom prema R. Bugarskoj, na jugu putnim pravcem Paraćin-Zaječar-Vrška Čuka i na zapadu Velikom Moravom.

Ovaj predeo ima veoma zanimljivu geografsku osnovu u kojoj dominiraju planine: Miroč, Veliki Greben, Homoljske i Kučajske planine, Beljanica, Malinik i Deli Jovan. Između njih su nastale doline: Homolje, Zvižd, Ključ, Negotinska i Kladovska kotlina, kao i Crnorečka koja se nastavlja u Zaječarsku kotlinu.

Osim ovih sa stanovišta zaštite značajni su još i sledeći objekti: vrela, prerasti, klisure i kanjoni, izvori, potajnice i dr. Sve ovo oblasti a posebno Homoljskoj kotlini, o kojoj je reč u ovom radu, daje status objekta sa polivalentnim zaštićenim prirodnim dobrima od kojih su najznačajnija: Vrela Mlave i Krupaje, Homoljska potajnica, kanjonasta-klisurasta dolina Osaničke reke, prerast Samar na reci Perastu i Busovata na Beljanici.

2. PRIRODNA DOBRA HOMOLJSKE KOTLINE

Vrelo Mlave-hidrološki spomenik prirode. Nalazi se na južnom obodu Homoljske kotline u Žagubici, u podnožju Beljanice, na nadmorskoj visini od 314 m.

Voda izvire u ključevima na dubini 3 do 4 m na istočnoj strani basena. Najveća dubina vode je 32 m (po nekim 82 m), dok je prečnik vrela 25 m. Providnost vode je 4 m, a brzina toka 0,4 m/s. Izdašnost izvora je velika i može dostići 15 kubnih metara u sekundi. Minimalna temperatura vode iznosi 4 °C, dok je maksimalna 11,5 °C. Bistra i mirna voda iz vrela teče lučnom otokom u dužini od 100 m i tu sa Tisnicom čini Mlavu.

Pri obilasku, maja 2003. od akvatične flore zabeležili smo sledeće taksone: *Caltriche verna* L., *Elatine triandra* Schurh., *Glyceria aquatica* Wahl., *Lemna* sp., *Heleochoa alopecu-*

roides (Pall.&Mitt.) Host. *Mentha aquatica* L., *Mentha longifolia* (L.) Huds., *Ranunculus aquatilis* L., *Ranunculus repens* L. i *Veronica beccabunga* L.

Zaštićen je 1979. godine, kao hidrološki spomenik prirode, na površini od 6 hektara.

Krupajsko vrelo- hidrološki spomenik prirode. Nalazi se u opštini Žagubica, u K.O. Milanovac, kraj sela Krupaja nedaleko od Krepoljina. Vrelo izvire iz pećine kraj sela Krupaja, po čemu je i dobilo ime. Po spoljnoj morfologiji podseća na vrelo Mlave. Voda izvire iz pećine, koja se nalazi u stenama zapadne Beljanice.

Od akvatične flore zabeleženi su sledeći taksoni: *Berula erecta* (Huds.) Cav., *Ranunculus aquatilis* L., *Caltriche verna* L., *Mentha aquatica* L. i *Veronica beccabunga* L.

Na 50 m od vrela izgrađena je brana čime je podignut nivo vode pa je izvor potopljen. Stiče se utisak da voda lagano ističe iz pećine. Zahvaljujući brani nastao je interesantan mali vodopad. To je sve urađeno da bi radio mlin i valjarica sukna, a ti objekti danas ne rade. Zato je dovodni kanal do mlina iskorišćen za gajenje pastrmki. Zbog uzgoja pastrmki voda je nizvodno zagađena.

Hidrološki spomenik prirode (I kategorije) Krupajsko vrelo, zaštićeno je 1979. godine, na površini od 9 hektara.

Pošto je ovo Spomenik prirode I kategorije ovde pastrmkama, mlinu i valjarici nije mesto.

Obležje postavljeno na ulazu zaštićenog objekta je u vreme našeg obilaska bilo u jadnom stanju usled nebrige usled aktivnosti domaćinstva koje je uz samo vrelo, a okolina vrela više podseća na deponiju nego na zaštićeni spomenik prirode, što treba menjati.

Homoljska potajnica-hidrološki spomenik prirode. Udaljena je od Žagubice 12 km, od Laznice oko 6 km i od Selišta oko 5 km. Nalazi se u Žagubičkoj kotlini, na jugoistočnim padinama Homoljskih planina na levoj strani doline Potajničkog potoka, na brdu Mala Škljova, građenog od krečnjaka, koje je pokriveno glinom i humusom. Izdignuto je 9 m iznad rečnog korita na 412 m nadmorske visine. Voda izvire iz otvora prečnika 0,7 m preko krive natege iz rezervoara u podzemlju, koji se hrani iz izdani kristalastih škriljaca i delimično iz ponora Potajničkog potoka.

Ovo je jedini poznati intermitentni kraški izvor u Istočnoj Srbiji. Intermitentni izvori ili potajnice su izvori u kojima voda izbija u intervalima. Iz otvora voda, otiče izvesno vreme pa presahne, a zatim posle nekog vremena ponovo poteče.

Prema J. Markoviću (1962) "otvor potajnice ima elipsoidni oblik sa dužom uspravnom oko 80 cm i horizontalnom osom 50 cm.

Na osnovu Cvijićevih proučavanja Homoljske potajnice (21.05.1893.) saznajemo: srednje vreme isticanja vode iz rezervoara je 21 min., a vreme punjenja podzemnog rezervoara 43 min. Početnu fazu pražnjenja rezervoara nagoveštavaju dva udara: jedan slabiji, a drugi jači (u šta smo se i sami uverili jer smo čuli podzemnu tutnjavu).

Izvor se nalazi u trouglu tri drveta: bukve (*Fagus moesiaca*), hrasta- cera (*Quercus cerris*) i običnog graba (*Carpinus betulus*).

Tom prilikom smo zabeležili sledeće biljne vrste ispod i u šumi iznad Potajnice. **Ispod izvora:** *Bidens tripartita* L., *Carex hirta* L., *Epilobium montanum* L., *Equisetum arvense* L., *Glyceria aquatica* Wahl., *Heracleum sphondylium* L., *Ranunculus repens* L., *Rumex pulcher* L. i *Urtica dioica* L. **U šumi iznad izvora:** *Ajuga reptans* L., *Asperula odorata* L., *Brachypodium sylvaticum* (Huds.) P.B., *Calamintha sylvatica* L., *Clematis vitalba* L., *Cornus mas* L., *Crataegus monogyna* Jacq., *Dactylis glomerata* L., *Euphorbia amygdaloides* L., *Fraxinus ornus* L., *Hedera helix* L., *Helleborus odoratus* W. K., *Lathyrus venetus* (Mil.) Wohlf., *Rubus hirtus* W. K., *Salvia glutinosa* L. i *Viola sylvestris* Lam.

Temperatura vode Homoljske potajnice iznosi 10,5 °C, u letnjim mesecima, dok u ostalim je znatno niža. Izdašnost izvora kreće se od 3 do 10 l/s, dok je minimalna količina isticanja, dosad zabeležena 0,02 l/s.

Naše zapažanje govori da su dimenzije Homoljske potajnice znatno izmenjene. Izlazni otvor Potajnice je nepravilno okruglog oblika, prečnika ne većeg od 50 cm. Ostala dva izvora koja opisuje J. Martinović, nismo videli. Nema opisanih vodopada niti rečice (verovatno zbog sušnog letnjeg perioda za vreme posete). Izdašnost izvora je sada relativno slabija što je tokom kratkotrajnog vremena posmatranja varirala.

Kratak opisa toka isticanja Potajnice: kod objekta smo stigli u 17:35. Našu pažnju privukoše neki čudni zvuci (17:43). U tom trenutku izvor je proradio, voda je krenula. To je trajalo do 17:55 kada je intenzitet počeo da slabi. Intenzitet isticanja u 18:55 (kada smo lokalitet napustili) sveo se na količinu koja je bila u trenutku našeg dolaska.

Od 17:35 pa do 18:55 kada smo napustili mesto posmatranja prošlo je 80 min., što znači da je voda isticala mnogo duže nego što je Cvijić (1983.) naveo. Međutim, intenzivno isticanje trajalo je samo 12 minuta.

Zaštićena je 1961. godine, kao prirodni spomenik. Revizija objekta je urađena 1995. godine i od tada je to hidrološki spomenik prirode I kategorije. Zaštićena površina je nešto više od 4 hektara (4,36 ha). Staraoc ovog spomenika prirode je JKP "Belosavac" iz Žagubice.

Busovata-botanički rezervat prirode. Nalazi se na planini Beljanici u opštini Žagubica 10 km od grada. Ukupna površina objekta je 15,68 hektara.

Busovata je u stvari sastojina bukove šume (*Fagetum moesiacaе montanum* Rudski. *calcicolum* B. Jov), severo-istočno eksponirana. Šumska stelja je prisutna u vidu debelog pokrivača. Stabla su stara od nekoliko desetina do 150 godina. Zbog svoje veličine bukova stabla su oborena i rasepljena udarima gromova i jakih vetrova. Zbog prošlogodišnje suše u šimi skoro da nema niskog rastinja. I pored toga zabeležili smo 50 vrsta zeljastih biljaka značajnih za brdske bukove šume i nekoliko vrsta gljiva.

Ova sastojina šume je samo deo jednog moćnog pojasa bukovih šuma na severoistočnim obroncima Beljanice. Ovaj botanički rezervat prirode, zaštićen 1975. godine, jer predstavlja reprodukcioni rezervat za populacije biljaka i životinja i semenski materijal za obnavljanje mnogih sastojina na ovoj planini.

Kanjonasto-klisurasta dolina Osaničke reke. Osanička reka je desna pritoka Mlave. Vode Osaničke reke vremenom su produbile korito u krečnjačkoj masi Homoljskih planina u dužini od oko 1,5 km i tako je nastao geomorfološki prirodni objekat kanjonsko-klisurastog tipa, čije strane, na pojedinim mestima dostižu visinu i preko 250 m. Na sredini toka, od betonske brane uzvodno nalazi se vrelo iz koga izbija vrlo jak izvor, a odmah iza njega kamena prerast kroz koju se otežano prolazi, a u pojedinim delovima je ona visoka 2 do 3 m iznad nivoa vode. Do prerasti, u koritu reke bilo je vode, a iza samo virova jer je reka bila presušila. To nam je omogućilo da se lakše krećemo kroz korito reke.

U drugom delu iza prerasti korito se naglo širi, a strane su obrasle polidominantnom šumskom vegetacijom. U tom delu objekta voda ponire, a u neposrednoj blizini nalazi se više izvora. Ova prerast se razlikuje od prerasti koje smo sretali na drugim rekama Istočne Srbije (Vratna, Zamana i dr.) i po Markoviću (1962. god.) pripada tipu pećine prerasti nastale rušenjem najvećeg dela tavanice nekadašnje ponornice.

Analizom vaskularne flore kanjonasto-klisurastog dela Osaničke reke, najviše njenog donjeg dela, konstatovali smo 161 biljnu vrstu, ovom prilikom izdvajamo samo endemite: *Acanthus balcanicus* Hyew. et Rich.- Balkanski **End.**, *Angelica pancici* Vand.&Vel.-mezijski **End.**, *Sesleria rigida* Heuff.- Subbalkanski **End.** i *Syringa vulgaris* L.- Karpatsko-balkanski **End.**

Vegetacija Osaničke reke ima reliktni karakter jer se u dolini klisure nalaze ostaci reliktnih polidominantnih šuma jorgovana, leske, hrastova, bukve i dr. drvenastih biljaka koje Mišić (1981.) navodi za klisure i kanjone istočne Srbije. Sve ovo je bilo od značaja kod proglašenja objekta za zaštićeno prirodno dobro od posebnog značaja.

Kanjonasto-klisurasta dolina Osaničke reke zaštićena je 1979. godine kao rezervat prirode, na površini od 30,44 hektara.

Prerast Samar-geomorfološki spomenik prirode. Prerast Samar na reci Perastu u krajnjem jugoistočnom delu Homoljske kotline predstavlja lep i interesantan kraški oblik. Nalazi se u krečnjacima najistočnijeg dela planine Beljanice. Reka Perast izvire na Velikom Kršu (1191 m).

O veličini ove prerasti postoje različiti opisi. Po J. Markoviću (1962.), raspon ovog prirodnog mosta koji je izdubljen u horizontalnim krečnjačkim slojevima iznosi 15 m, a visina 14 m. Arkada prerasti je visoka 5 do 10 m, tako da celokupna visina Samara (otvora i tavana) dostiže 24 m. Gornji deo arkade iznad desnog stuba mosta se spušta i istanjuje do 5 m. Otvor Prerasti je asimetričan sa vertikalnom stranom prema desnom i lučnom stranom prema levom stubu. Otuda je svod otvora (donja površina arkade) širok desetak metara. Stubovi koji drže ovaj krečnjački svod nisu kao kod Vratnjanskih prerasti srasli sa stenama oko njih, već su više izdvojeni, samostalni tako da prerast Samar ima više izgled arkade. Debljina desnog stuba dostiže 20 m (na nizvodnoj strani iznad 4 m visoke terasice nalazi se ogroman otvor pećine Samar, koji je visok 7 m a širok 4 m), a levog 18 m. Samo je na ovoj dužini očuvana tavanica nekadašnje od 1500 do 1800 m dugačke pećine, kroz koju je Perast podzemno proticala pre nego što se najveći deo pećinske tavanice srušio.

Geomorfološki spomenik prirode Samar zaštićen je 1979. godine.

3. ZAKLJUČAK

Istraživana oblast nalazi se u Severoistočnoj Srbiji okružena Karpatima: Beljanicom i Homoljskim planinama. Oblast je veoma malo izmenjena, bogata interesantnim prirodnim objektima, stvorenih u krasu Karpatskih planina.

Zaštićena prirodna dobra Homoljske kotline su: vrela Mlave i Krupaje, Homoljska potajnica, kanjonasto-klisurasta dolina Osaničke reke, prerast Samar i šuma Busovata.

Iako se radi o veoma interesantnim prirodnim objektima, njima se ne posvećuje dovoljno pažnje: počev od obeležavanja, određivanja i funkcionisanja staraoca, zaštiti biodiverziteta, očuvanju prvobitnog izgleda objekata, sprečavanja antropogenog uticaja na prirodna dobra i dr.

Smatramo da područje severoistočne Srbije u kome se nalazi raznovrstan biljni i životinjski svet (biodiverzitet) i veliki broj pojedinačnih zaštićenih prirodnih dobara, treba štiti jedinstveno. Ovaj predeo je od nacionalnog značaja i ima osnove da se razmišlja o njegovom proglašenju za Nacionalni park.

Prirodna dobra, o kojima je bilo reči, nisu dovoljno uključena u turističku ponudu opštine Žagubice i Srbije.

LITERATURA

1. Cvijić, J.: Izvori, tresave i vodopadi u Istočnoj Srbiji, Glasnik Srpske kraljevske akademije, br. 51., Beograd, 1896.
2. Avramović D.: Zaštićena prirodna dobra na području Istočne Srbije, Zbornik radova, Ekološka istina 2003, XI Naučno-stručni skup o prirodnim vrednostima i zaštiti životne sredine, Donji Milanovac 02-04. jun, 2003.
3. Gavrilović, D.: Prirodni kameni mostovi- fenomen fluviokrasi Istočne Srbije, "Zaštita prirode", Zavod za zaštitu prirode Srbije, br. 48-49, Beograd, 1995/97.
4. Jaković, D.: Upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, Ministarstvo zaštite životne sredine RS, EUROPARC Federation YU Section, Green Limes, Beograd, 1998.
5. Marković, D. J.: Priroda i prirodne retkosti Jugoslavije, Beograd, 1967.
6. Petrović, J.: Krš Istočne Srbije, Srpsko geografsko društvo, Posebna izdanja knj. 40., 1974.